

KLOOSTERORDEN

In dit nummer beginnen wij de publicatie van een reeks artikelen van Pierre Kluyskens over de kloosterorden. Ze dateren van 1974.

Er zijn vandaag de dag langs de Gentse straten, lanen en pleinen niet veel meer gezonde, zieke of in stervensnood verkerende bomen te tellen dan er drie of vier eeuwen geleden kloosters voor mannen of voor vrouwen in onze stad rezen, bloeiden of, toen reeds, stilaan wegwijnden.

Men mag gerust, en zonder gevaar te lopen een doodzonde te bedrijven, beweren dat er op een bepaald ogenblik 5 à 6 Gentenaren op honderd in kloosters, begijnhoven of andere religieuze instellingen woonden en dat de enen er een actief leven leidden, bv. met het verzorgen van de zieken of het onderrichten van de jeugd, de overigen – de overgrote meerderheid – er hun dagen sleten in gebed en meditatie, predikten of bedelden, liefst voor een of ander liefdadig werk of voor hun eigen klooster.

Over deze kloosters, kloostercongregaties en kloosterorden berusten in het Rijksarchief, het Stedelijk Archief en het Bisdom stapels documenten die slechts gedeeltelijk (o.a. door Victor Vander Haeghen) werden geïnventariseerd, en die wachten op de witte raaf of de witte raven die ermede de geschiedenis zullen schrijven, de taak en de rol zullen belichten van mensen en gemeenschappen die eeuw in, eeuw uit een nuttige, heilzame, nefaste of beslissende stempel hebben gedrukt op het religieus, sociaal en politiek leven van de hoofdstad van het graafschap Vlaanderen.

Er zijn weliswaar in het verleden een paar degelijke studies verschenen over het bisdom Gent, de predikheren, de minderbroeders, de ongeschoeide Karmelieten, de Augustijnen, doch vergeleken bij de stapels documenten die ter beschikking liggen van de navorsers, is het toch bitter weinig. Enkel de geschiedenis van onze twee oeroude abdijen, deze van St.-Baafs en deze van St.-Pieter, is, zij het met heel wat nuances, tegenstrijdigheden en onwaarheden, uit de doeken gedaan.

Met de miljoenen die men heeft neergeteld om de afschuwelijke en nutteloze bunker tussen bisschoppelijk en kathedraalkoor op te trekken, had men een staf researchers aan het werk kunnen stellen om de archieven te ontleden en de onontbeerlijke studie te schrijven over de kloosters in het Gentse!

Niet alle kloosters hebben hun documenten vervalst zoals de monniken van onze twee abdijen het hebben gedaan, toen zij in de zgn. vroege middeleeuwen dachten dat wie het “religieus eerstgeboorterecht” te Gent mocht opeisen,

meteen ook politiek voorrang moest krijgen in de stad en prioriteit wanneer hij later bij Sint-Pieter aan de ingang van de hemel zou aankloppen. De tijden van de naïeve schriftvervalsingen zijn ver achter de rug doch met de dag wordt het duidelijker dat in de geschiedenis van Gent die in menig aspect zo grondig en zo wetenschappelijk werd geschreven, nog steeds het hoofdstuk ontbreekt over het kloosterleven, zijn functie, zijn uitstraling en zijn gelukkige of ongelukkige invloed. De kerkgebouwen, de kloostergebouwen werden beschreven: hetgeen de mensen die er gedurende eeuwen leefden, officieerden of ijverden, hebben gepresteerd – en dat blijkt uit duizenden stukken – is helaas nog steeds een groot vraagteken dat burgerlijke en kerkelijke overheden nooit van het schoolbord hebben uit willen vegen!

Jaren research, selectiewerk, studie en redactie van een degelijke ploeg navorsers of jonge historici – geestelijken en leken – zijn nodig om dat resultaat te bereiken, d.w.z. dat een collectieve inspanning van stadsbestuur en bisdom nodig is om deze geschiedenis te schrijven. Daar – gezien de huidige conjunctuur en de geestesgesteldheid in bepaalde middens die erover moeten beslissen – het engagement in elk geval negatief, althans lusteloos is, moeten wij betere tijden afwachten. Het is zeker niet in een reeks bijdragen dat wij het probleem in al zijn complexiteit zullen kunnen ontleden of zelfs benaderen. Wij willen onze lezers enkel attent maken op het feit dat in het verleden heel wat kloosters en kloosterorden waarover vandaag geen woord meer wordt gepiept, op hun manier, met beperkte of belangrijke middelen, een rol hebben gespeeld – meestal relatief of bescheiden – in het leven van onze stad.

Er zijn een paar waarheden die wij niet uit het oog mogen verliezen: er is in de middeleeuwen en tot op de vooravond van de Franse Omwenteling omzeggens geen enkele Gentse familie geweest die niet, bij elke generatie, een zoon of een dochter aan een Gents klooster heeft “geschonken” bovendien zijn er niet veel Gentse families geweest die in de loop der tijden, niet om een of andere reden, oorlogsgebeurtenis, epidemie of ramp, een beroep hebben, moeten doen op de openbare liefdadigheid die in die jaren bijna exclusief uitging van de kloosters.

Verder is er in het verleden geen kunstenaar geweest die niet een of meer werken mocht verkopen aan een kerk of een klooster.

Op een ogenblik dat 95 % van de mensen ongeletterd waren, zijn zij, zoals het ons o.a. aanschouwelijk werd gemaakt in de tentoonstelling “Rijn en Maas”, de haarden van cultuur, kunst, beschaving en onderwijs geweest. Zij waren het die kathedralen, kerken, kloosterpanden lieten optrekken, kunst en kunstenaars aanmoedigden, zorgden voor kostbare handschriften en verluchtingen. Zij hebben harde, vaak dodelijke klappen gekregen, een eerste maal ten tijde van de Beeldenstorm, een tweede maal na de inval van de Franse Republi-

keinen.

De eerste maal ging veel materieel en artistiek werk reddeloos verloren, doch de geest, het impuls, het ideaal bleven: na de storm, kwamen de kloosterlingen terug, zetten zich met hernieuwde ijver aan het werk, en zij mochten rekenen op de algehele steun van overheid en van bevolking. Na de Franse inval werd het een ramp voor de kloosters: hun goederen werden genationaliseerd, hun bronnen van inkomen verdwenen, en ook de massa had een nieuwe, andere kijk op de zaken. De meeste kloosters konden toen de storm niet overleven omdat zij voor andere problemen en normen werden gesteld.

Zij die ondanks alles een deel van hun bezittingen terugvonden, moesten zich aan de nieuwe tijden aanpassen. Talrijke kloosters vergingen in de storm, andere moesten zwichten doch konden zich elders aanpassen.

Over onze twee abdijen, eens de roem, de trots, de weelde van het gelovige Vlaanderen, werd na 1789, zand gestrooid: zij vergingen geleidelijk tot twee puinhopen of gebouwen waarvan men de nog dienstige lokalen tot profane doeleinden aanwendde.

Estheten kwamen er wat romantisch dromen van vergankelijkheid en ondankbaarheid; het was pas veel later dat hetgeen nog overbleef van de voormalige Sint-Baafsabdij, die grotendeels was gesloopt geworden om plaats te maken voor het Spanjaardkasteel, kon gered worden dank zij het vastberaden optreden en het doorzettingsvermogen van mensen als August Van Lokeren. Ook, doch nog veel later, herrees de Sint-Pietersabdij uit haar puinen: hetgeen een van de vuilste kazernen van het land was geworden, is thans een van de fraaiste openbare gebouwen van de stad: na een kwart eeuw restauratiewerken is de abdij haar heropstanding, althans als gebouw, nabij.

Onze twee grote abdijen hebben een bewogen en roemrijk verleden achter de rug: in het sociaal, cultureel, intellectueel en ook wel in het politiek leven van de stad en van het graafschap Vlaanderen, hebben zij een zeer voorname plaats ingenomen. In menig domein zijn zij attractie- en uitstralingspolen geweest, centra van wetenschap, van humanisme, rem tegen misbruiken of uitspattingen van het wereldlijk gezag. Daarom ook zijn zij zo dikwijls het mikpunt geworden van allerlei aanvallen.

Kleine kloosters en kloostergemeenschappen hebben het in beroerde tijden soms heel hard te verduren gekregen, ook wel in vreedstijd, als bv. ten tijde van Jozef II. Niet allen zijn reddeloos verdwenen: sommige onder hen zijn blijven voortleven op de plaats zelf waar zij eens werden gesticht, andere werden door de storm weggevaagd, andere nog keken naar een nieuwe inplanting uit. In een reeks bijdragen zullen wij op zoek gaan naar die oorspronkelijke vestigingen in het Gentse: in een eerste artikel zullen wij ons begeven naar het voormalig klooster van de Alexianen waarvan een getuige alle stormen mocht

trotseren.

Zij droegen meer namen dan er dagen zijn in de week: Cellebroeders, Lollaards, Cellieten, Schokkebroers, Broederkins up de Selle, Mattemans, Grauwe Broederkins, Alexianen! En ook hun menigvuldige activiteiten zou men niet kunnen tellen op de kneukels van één hand.

Aanvankelijk waren er Broeders Cellieten en Zusters Cellieten die allen gezond naar lichaam en geest moesten zijn, zuiver op de graat qua zeden en bovendien ongehuwd: zij verrichtten grotendeels hetzelfde werk doch leefden geheel afgescheiden van elkaar.

De Zusters Cellieten hebben hun apostolaat slechts tot in het begin van de XVe eeuw volgehouden: toen werden zij immers afgeschafft en gingen zij vermoedelijk onder een of andere kap zieken verzorgen in hospitalen of in de Byloke.

De Broeders bleven overeind en zetten nog gedurende lange eeuwen hun activiteit en apostolaat voort in dienst van hun evenmens: zij verzorgden immers de zieken, begroeven de doden, verpleegden de pestlijders in tijden van epidemie; tussendoor namen zij in hun klooster de krankzinnigen op, weerspannige jongelingen, verkwisters, meisjes die wat teveel van de mannen hielden, kortom al degenen die roet in het eten van de families gooiden en die deze laatste dan ook graag aan derden toevertrouwden in de hoop er nooit meer last van te zullen hebben.

Cellieten of Schokkebroeders bestonden van oudsher te Gent en men had ze voor het eerst afgebeeld moeten zien in het praalgraf van de laatste abt van de Sint-Baafsabdij, Lucas Munich, doch vooraleer de beelden in zwarte toetssteen, van de vier Cellebroeders die de grafsteen moesten schragen, het monument hadden vervoegd, was dit laatste al door de woedende beeldstormers vernield geworden. Cellebroers trof men ook in andere steden aan en wij zien ze aldus afgebeeld in het majestueus praalgraf van Filips de Stoute in Dijon. Nogal omzichtig en bij benadering geeft Fris in zijn "Bibliographie de l'Histoire de Gand" de datum van vestiging van de kloosterorden in Gent: "La chronologie approximative de l'établissement des ordres monastiques" zoals hij het zegt. Voor de Alexianen is dat het jaar 1346.

Welnu volgens Frans De Potter zouden de Broeders zich reeds in 1313 op het Vestje, d.i. bij de Turrepoort aan de Poel hebben gevestigd, na eerst, het dan niet noodzakelijk als geestelijke orde, verschillende andere gebouwen te hebben betrokken, doch precieze bronnen geeft schrijver niet aan hij verwijst naar een, "aantekenaar" maar het blijft toch zeer vaag. "In het tweede deel dezes werks, aldus De Potter, sprekende van den Hooiaard, zegden wij dat te dier plaatse, in 't begin de XIVe eeuw, eene vereeniging was gevestigd van jonge

mannen, die de taak hadden aanvaard zieken te verzorgen en dooden te begraven. Deze vrome broederschap was evenwel niet dàar tot stand gekomen; volgens oude papieren, door een aantekenaar van historische gebeurtenissen betrekkelijk Gent, op het einde der vorige eeuw (De Potter schrijft omstreeks 1880-1890), geraadpleegd, woonden de bedoelde Broeders opeenvolgend in het huis den hoogen Gevel, “tusschen Muide”, op de Ieperstraat aan den Hooiaard en ten laatsten op het Vestje, waar zij volgens sommige schrijvers in 1313 de hoogergemelde gebouwen in bezit kregen”.

Enkele jaren vóór De Potter had J.B. Lavaut ongeveer hetzelfde geschreven in de “*Messenger des Sciences historiques*” van 1872 en o.a. voorgehouden dat de leden van de vereniging, vrome jongelingen die zieken verzorgen en doden ten grave droegen, aanvankelijk vergaderden in “Het gouden Mandeken” bij het Vleeshuis en in 1313 verhuisden naar de Turrepoort waar zij hun intrek mochten nemen in de oude en niet meer gebruikte versterkingswerken bekend als de Sinte Michiels Veste, tussen Turrepoort en Posteernepoort.

In elk geval worden zij in 1351 in een officiële akte vermeld als de “Broeders up de Veste bi der Thurrepoorten, die men heet Lollarts”. De Gentenaars waren vol eerbied voor de Broeders die in 1459 de regel van de derde orde van Sint-Franciscus hadden gekozen, doch de kinderen lachtten de Broeders wel eens uit wanneer zij ze op straat ontmoetten: zij droegen een grauwe pij en een zwarte kap die een vierkante muts blijkt geweest te zijn. De pij was een minipij, veel korter dan deze van de andere kloosterlingen. Onze Alexianenn verzorgden immers de zieken en achtten het geraadzaam, ten einde niet te struikelen in lange rokken, een kortere kledij te dragen, hetgeen in die tijd de straatjongens belachelijk voorkwam.

Zodra zij daartoe de mogelijkheid zagen en kregen, bouwden onze Cellieten een kapel naast hun klooster: het gebeurde in 1481 zoals blijkt uit een opschrift in een steen die voor het altaar was geplaatst doch zoals de meeste religieuze gebouwen werd de kapel van de Alexianen erg toegetakeld door de Beeldstormers die er nadien een gevangenis van maakten samen met het klooster, zodat beiden bij de tweede golf gespaard bleven. Niettemin moet de schade groot zijn geweest daar de Broeders in 1681 de kapel lieten afbreken en vervangen door een ruimere, bekroond met een elegant torentje dat echter samen met het dak op 30 april 1873 door het vuur werd vernield. Dak en toren werden enkele jaren later door de knappe Gentse architect August Van Assche heropgetrokken. Als kapel, hoewel niet zichtbaar van de straat, ingelijfd in het Sint-Amandusgesticht is zij het enige overblijfsel van een ensemble en van een kloosterorde die een aparte doch voorname plaats had ingenomen in het sociaal leven van de stad.

Het mooiste kunstwerk van de kapel, nl. het altaar, dat in 1718 door de

Antwerpse beeldhouwer Pieter Van Bourscheit werd vervaardigd en een slordige 9000 gulden had gekost werd ten tijde van de Franse bezetting op het einde van de XVIIIe eeuw, door de Republikeinen vernield. Het altaar was o.a. versierd met een beeld van de H. Alexius, patroonheilige van de Broeders Cellieten, en met een schilderij van de hand van Gaspard de Craeyer.

Toen zij nog als lekenvereniging in een herberg van de Hooiaard waren gevestigd, was het 100 t.h. ideaal en apostolaat geweest: als lekebroeders: trokken zij van huis tot huis waar er zieken te verzorgen waren, en wanneer de ongelukkige kwam te overlijden, baarden zij hem op en droegen hem ten grave.

Omdat zij zo uitmuntende diensten aan de gemeenschap bewezen, stonden zij in hoog aanzien bij de stadsmagistraat die hen, zoals wij het zagen, in het begin van de XIVe eeuw, ruime gebouwen ter beschikking stelde in de gewezen stadswallen en -vestigingswerken bij de Turrepoort. Zij betaalden er een kleine jaarpacht die hen ten andere vanaf 1561 werd kwijtgescholden.

Hetgeen aanvankelijk een dienst aan de collectiviteit bewezen was, werd geleidelijk een' gewoonte, vervolgens een traditie en eindelijk een recht indien niet een privilege, omdat het geleidelijk ook gewoonte eerst traditie later, eindelijk een verplichting was geworden een of meer munt, en goudstukken in de hand te stoppen van de Alexianen na de begrafenisplechtigheid.

Hetgeen in de beginne kosteloos, uit louter naastenliefde geschiedde, werd stilaan met een fooi beloond, met wat geld gehonoreerd, dra getarifeerd.

De stad bijv. betaalde in de XVIe eeuw een vast bedrag van een gulden voor het opbaren en een daalder voor het ter aarde brengen wanneer het op bevel van de overheid geschiedde, bv. na een terechtstelling. In tijden van pestepidemieën bijv. stonden twee gans tegenstrijdige begrippen scherp tegenover mekaar: het verzorgen, op gevaar af van zijn eigen leven, van honderden en duizenden zieken en de enorme winst bij het begraven van zovele slachtoffers van de kwaal! Aldus bekwamen onze Schokkebroeders het "recht ende privilege" de personen die van de pest omkwamen, te begraven.

De armen betaalden niet doch de stad betaalde voor hen en de begoede burgers moesten ook een aardig sommetje neertellen aan de Cellieten die met hen hun schade poogden in te halen.

Het recht werd een zo winstgevend baantje dat toen in 1521 de concurrente opdook en dat sommige mensen de tussenkomst van de Alexianen gewoonweg negeerden, deze laatsten hun beklag gingen doen bij de overheden en bekwamen dat hun alleenrecht zou geëerbiedigd worden, hetgeen andermaal geschiedde bij een arrest van de Raad van Vlaanderen van 20 oktober 1663.

Toen zij ook aanvaardden krankzinnigen en jonge lieden waarmede de fami-

lies geen raad wisten, in hun klooster te verzorgen, waagden onze Alexianen zich op zeer glad ijs.

Zieken verzorgen, doden begraven waren eeuw in eeuw uit opdrachten en taken geweest van dewelke de Alexianen zich met zoveel zorg als toewijding tot voldoening van evennaaste en gemeenschap hadden gekweten, aanvanke-lijk, in de zo vrome Middeleeuwen totaal belangeloos, later met een vlijt die winstbejag niet geheel uitsloot Wij hebben inderdaad in onze vorige bijdrage gezien dat zij zich, vanaf het ogenblik dat hun taak lucratief en getarifeerd werd, hardnekkig vastklampten aan hun recht en voorrecht. Echt gevaarlijk spel begonnen zij pas te spelen toen zij aanvaardden krankzinnigen in hun klooster op te nemen en te verzorgen. Een zieke geneest men en wanneer hij terug fit is, valt het moeilijk hem nog weken of maanden onder een bedsprei te stoppen. Tegenwoordig is het ook niet makkelijk iemand die gezond van geest is krankzinnig te verklaren en in een gesticht te laten opnemen. In vroeger tijden kon men het in een handomdraai klaarspelen: niet het belang van het individu was van belang, enkel maar het financieel belang van de familie: hoeveel mensen zijn er niet die onder een of ander voorwendsel werden geïnterneerd, omdat men ze wou elimineren, uitschakelen indien zij het behoud van grondbezit in één hand hadden kunnen beletten.

Er waren krankzinnigen, geesteszieken, onevenwichtigen die een medische behandeling en een speciaal regime in een instelling nodig hadden, maar tot het einde van de XVIIIe eeuw werden deze ongelukkigen niet verzorgd, maar opgesloten als zijnde een gevaar voor de samenleving. Ook zij die door de families met krankzinnigen werden gelijkgesteld, als verkwisters, zonen die te graag de bloempjes buiten zetten, dochters die tegen de zin in van de ouders wilden trouwen, ondergingen vaak hetzelfde onmenselijk lot.

De behandeling van hen die aldus van de wereld werden afgezonderd was afschuwelijk. Zij die opgesloten werden, hadden de mogelijkheid niet meer om te klagen of hun stem te laten horen, zij die de slachtoffers hadden laten opsluiten hadden geen enkele reden om het aan de grote klok te hangen.

Bij de Alexianen, in het Geraard Duivelsteen, in Sint-Jan-ten-Dulle, bij de zo genaamde Zottepoort en elders nog werden zogenaamde krankzinnigen zogenaamd “verzorgd”, d.w.z. dat zij in kooien en muiten werden opgesloten als gevaarlijke beesten.

Af en toe kwam een afgevaardigde van de stadsmagistraat en een geneesheer zich vergewissen van hun toestand en van de “zorgen”, doch zij ook vonden het geheel normaal en zelfs rechtvaardig dat men deze zieken enkel onschadelijk maakte, omdat, zo redeneerde men toen, zij toch gedeeltelijk of geheel hun verstand kwijt waren. De meeste onder hen waren met boeien en kettin-

gen aan zware ringen in de muur vastgesnoerd of vergingen in hun vuil in donkere hokken.

“Op heden den 13 Mey ter presentie van Edele Heeren commissarissen benevens secretaris uyt den Collegie gedeputeerd”, aldus een document uit 1735, “hebben wy onderscreven Docteurs ten pensioene deser stadt gevisiteert en geexamineert in het Weesenhuys de naervolgende dry vrou personen welcke dry vroupersonen in differente muyten gecoloeert waeren, ten respecte van haere boosheden en extravagantien, die wij bevonden hebben in eenen dulle crancksinnichyt, geseyt Mania, en volgens relaes van den Weesemeester (d.w.z. de huisbewaker van het gesticht) en syne domestiquen nu merckelycken tyt alsoo gecontinueert heeft sonder apparentie van beternisse.”

Geen woord medelijden, gewoonweg omdat men in die jaren dacht geen medelijden te moeten hebben met dergelijke wezens! *Ces établissements*”, heeft Prosper Claeys geschreven, “ne se trouvaient soumis à aucun contrôle sérieux. De temps en temps la visite d'un médecin qui, au lieu d'examiner les personnes colloquées, se bornait à interroger les gardiens auxquels toute latitude était laissée.”

Onze Cellebroeders of Alexianen weken hoogstwaarschijnlijk niet af van de algemene opinie inzake behandeling van krankzinnigen en van hen die men de Broeders in deze hoedanigheid voorstelde en toevertrouwde.

Zij hadden in jarenlange verzorging van zieken heel wat ondervinding opgedaan en het zal wel de reden zijn geweest waarom zij het waagden ook geestesgestoorden in hun klooster op te nemen, samen met jongelieden die de ouders er met toestemming van de overheden, lieten opsluiten.

Een voorbeeld dat Frans De Potter in zijn *Geschiedenis van Gent* aanhaalt, spreekt boekdelen over de motieven die aan de grondslag van de familiale beslissingen lagen en over de manier waarop de burgerlijke overheden op de wensen van de families ingingen.

Een jongeling uit Ieper, 24 jaar oud, moest tegen zijn zin in met een meisje trouwen als wanneer hij er een andere dolgraag zag. Ten einde in het ongewenst huwelijksbootje niet te moeten stappen, was hij naar Gent gevlucht doch zijn voogd liet hem in een afspanning aanhouden en manu militari, in casu door vier kloeke Cellebroeders naar hun klooster brengen waar men de weerspannige verloofde in een muilt nogal symbolisch “de Helle” genaamd, stopte, “een seer doncker cot ofte muyte, affreus om sien, ghemaect van dikke houten met weynighe spatie tusschen beyde ende meer van de grootte ende lindhde van een manspersoon int viercant, ghepriveert van sonne ende mane.”

Na meer dan drie maanden in de kooi te hebben doorgebracht lukte het de jon-

geling dan toch de overheden een schrijven te laten worden: “eene muyte, waer ick mijn leven son noch maene en sien: waer ick de eerste dry maenden en alf hebbe gheleghen in een muyttjen in hetwelcke ick altyds moest ligg-
hen”.

Na onderzoek van de overheid en de verklaring van de Alexianen dat hun “patiënt” een uitmuntend gedrag had, werd hij vrijgelaten. Anderen helaas, die over geen steun genoten, bleven er jaren, indien niet gans hun leven opgesloten!

Andere tijden, andere zeden doch zij waren bijzonder hard voor de geesteszieken en de door de families gestrafte jongelieden. Gent was geen uitzondering op de regel: overal in het land en in Europa waren de geestesgestoorden als parias behandeld en het zou pas omstreeks het midden van de XIXe eeuw zijn dat zich een kentering in de behandeling begon af te tekenen onder het impuls van een van de schoonste figuren van het mensdom, de Gentenaar Jozef Guislain, die zijn leven lang ijverde voor een menswaardige behandeling van de krankzinnigen en erin slaagde een totale ommekeer te brengen op medisch, sociaal en wettelijk vlak.

Pierre Kluyskens
(wordt vervolgd)